

Monte Catano

n° 14

DIRECTOR

JUAN JOSÉ PERONA PÁEZ
Professor Titular de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat de Barcelona.

ADJUNTA A LA DIRECCIÓ

MERCEDES DURAN PENEDO
Directora del Museu Municipal de Montcada i Reixac i Catedràtica d'Història a Secundària.

COORDINADORA

TANIA GALÁN GÓMEZ
Tècnica del Museu Municipal de Montcada i Llicenciada en Història de l'Art.

CONSELL ASSESSOR DE DIRECCIÓ

IGNACIO ACHURRA
Llicenciat en Geografia i Història.

GUMER CARNE

Llicenciat en Biologia. Professor agregat de Secundària.

NÚRIA FLORENSA

Dra. en Història Moderna. Catedràtica de Secundària.

ELISABET HUNTINGFORD

Professora Titular d'Història Antiga de la Universitat Rovira i Virgili.

J. ANTONI LAMARCA

Llicenciat en Geografia. Professor agregat de Secundària.

M. DOLORS MOLAS

Professora Titular d'Història Antiga de la Universitat de Barcelona.

BLANCA PERONA

Llicenciada en Geografia i Història.

CONSELL DE REDACCIÓ**PILAR ABIAN**

Llicenciada en Ciències de la Comunicació.

ANGEL LUIS ACIN

Llicenciat en Ciències de la Comunicació.

GEMMA HIDALGO

Llicenciada en Història

JOSEP PUCHE

Llicenciat en Ciències de la Comunicació

ASSESSORAMENT LINGÜÍSTIC

Servei Local de Català de Moncada i Reixac
Consorti per a la Normalització Lingüística.

MONTE CATANO és una publicació anual, que té l'objecte de difondre estudis i assaigs d'investigació històrica i científica.

El consell de redacció no s'identifica amb el contingut dels articles publicats.

S'intercanvia amb totes les publicacions similars, amb l'objecte d'incrementar el fons bibliogràfic del Museu Municipal de Montcada i Reixac.

Per informació d'intercanvis, subscripcions, vendes i col·laboració adreceu-vos a:

MUSEU MUNICIPAL DE MONTCADA I REIXAC

C/ Major, 32
08110 Montcada i Reixac (Barcelona)
Tel: 93 565 11 21

Edita: AJUNTAMENT DE MONTCADA I REIXAC.
MUSEU MUNICIPAL. Montcada i Reixac, 2013

Disseny
B & M

Imprimeix
Gramagraf

ISSN: 1138-9451

Dipòsit Legal
B-52089-2008

ÍNDEX

SECCIÓ LOCAL

Jaume Alcázar i Parera; Joan Bertran i Elena

El pont del cap del carrer de Montcada. Una infraestructura oblidada dels segles XVI i XVII..... 9

Tania Galán Gómez

Reptes i paradoxes del servei municipal d'aigua de la Barcelona a final del segle XIX:
el projecte de Rovira i Trias dels pous de Montcada..... 19

Ignasi Mangue Alfèrez

Aigua, paisatge i patrimoni cultural al pla de Barcelona: unes primeres aproximacions..... 51

SECCIÓ OBERTA

Josep Maria Burriel Alberich; Consuelo Mata Parreño

L'*oppidum* ibèric d'el Tòs Pelat de Moncada (L'Horta Nord, València)..... 75

Crònica del Museu Municipal de Montcada i Reixac 2013..... 99

L'OPPIDUM IBÈRIC D'EL TÒS PELAT DE MONCADA (L'HORTA NORD, VALÈNCIA)

Josep Maria Burriel Alberich*
Consuelo Mata Parreño**

Resumen

El Tòs Pelat de Moncada es un yacimiento ibérico de gran interés arqueológico en proceso de excavación en el que hasta ahora se ha hecho 9 campañas entre los años 2002 y 2009. En este artículo se hace un avance de la publicación que en estos momentos se está preparando. Fue un *oppidum* de superficie mediana de entre 2 y 3 ha que estuvo ocupado desde el siglo VI aC hasta mediados del siglo IV aC. Una vez abandonado parece que nunca más se reocupó. Actualmente es un yacimiento visitable y está integrado en la *Ruta dels Ibers, València*, ruta que recorre los yacimientos ibéricos más importantes de las comarcas centrales de la Comunidad Valenciana.

Abstract

In this paper we presented a preliminary report about the Tòs Pelat (Moncada, València). It's an interesting site dated to the 6th century and the middle of 4th century BC, excavated between 2002 and 2009. This *oppidum* has a surface between 2 and 3 hectares. Once abandoned it never seems to be reoccupied. Currently the site is visited and it is included in the *Route of the Iberians, València* route that runs the most important Iberian sites of Valencia.

* Director del Museu Arqueològic Municipal de Moncada i co-director de les excavacions a El Tòs Pelat entre 2002 i 2009.

** Professora titular del Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de València i co-directora de les excavacions a El Tòs Pelat entre 2002 i 2009.

1. INTRODUCCIÓ

L'ocupació de l'*oppidum* ibèric d'El Tòs Pelat comença en època antiga (darrer terç del s. VI aC) i acaba en època plena, a mitjans del segle IV aC, un moment crucial de la cultura ibèrica en el qual alguns jaciments són abandonats. Ara és un jaciment de gran interès arqueològic perquè la seua curta ocupació pot ajudar a entendre els inicis del procés d'iberització i l'organització territorial a la costa central valenciana des del segle VI aC fins el segle IV aC. La investigació del jaciment i entorn immediat també podria donar claus per explicar que pogué passar en aquest territori a partir del moment en que El Tòs Pelat desapareix i fins la fundació de *Valentia*, en l'últim terç del segle II aC, en ple procés de romanització dels ibers.

Quant a les dimensions direm que tingué un mínim de dues ha en el moment d'abandonament. Les restes arquitectòniques conservades també fan d'ell un lloc interessant per estudiar l'urbanisme d'època ibèrica plena i les tècniques constructives inherents. Per últim, la cultura material exhumada fins ara, en la línia dels seus jaciments contemporanis, pot ajudar a clarificar processos i seqüències cronològiques en assentaments del seu entorn, inclús d'altres comarques. És en definitiva, l'únic jaciment d'aquesta època conegut i conservat en la comarca valenciana de l'Horta Nord.

Fou descobert l'any 1920 per l'arqueòleg valencià Joan Josep Senent Ibáñez (Gómez 1924). Des d'aleshores i fins l'any 2002 no s'hi va fer cap intervenció arqueològica. En els darrers anys s'està treballant en la posada en valor, és a dir, en l'excavació (2002-2009), l'estudi, consolidació, museïtzació i difusió. El patrocinador de les 9 campanyes efectuades fins ara ha sigut l'Ajuntament de Moncada a través del Museu Arqueològic Municipal. La Direcció General de Patrimoni Cultural Valencià de la Conselleria d'Educació,

Cultura i Esports de la Generalitat Valenciana sempre ha recolzat i subvencionat els projectes d'intervenció i la Universitat de València a través del Departament de Prehistòria i Arqueologia ha participat intensament amb la codirecció de les intervencions i l'aportació de nombrosos estudiants en pràctiques. En aquests moments es treballa en la preparació d'una publicació monogràfica que done compte dels resultats de les investigacions efectuades fins ara.

El Tòs Pelat, vista aèria des de l'Oest.

2. LOCALITZACIÓ GEOGRÀFICA

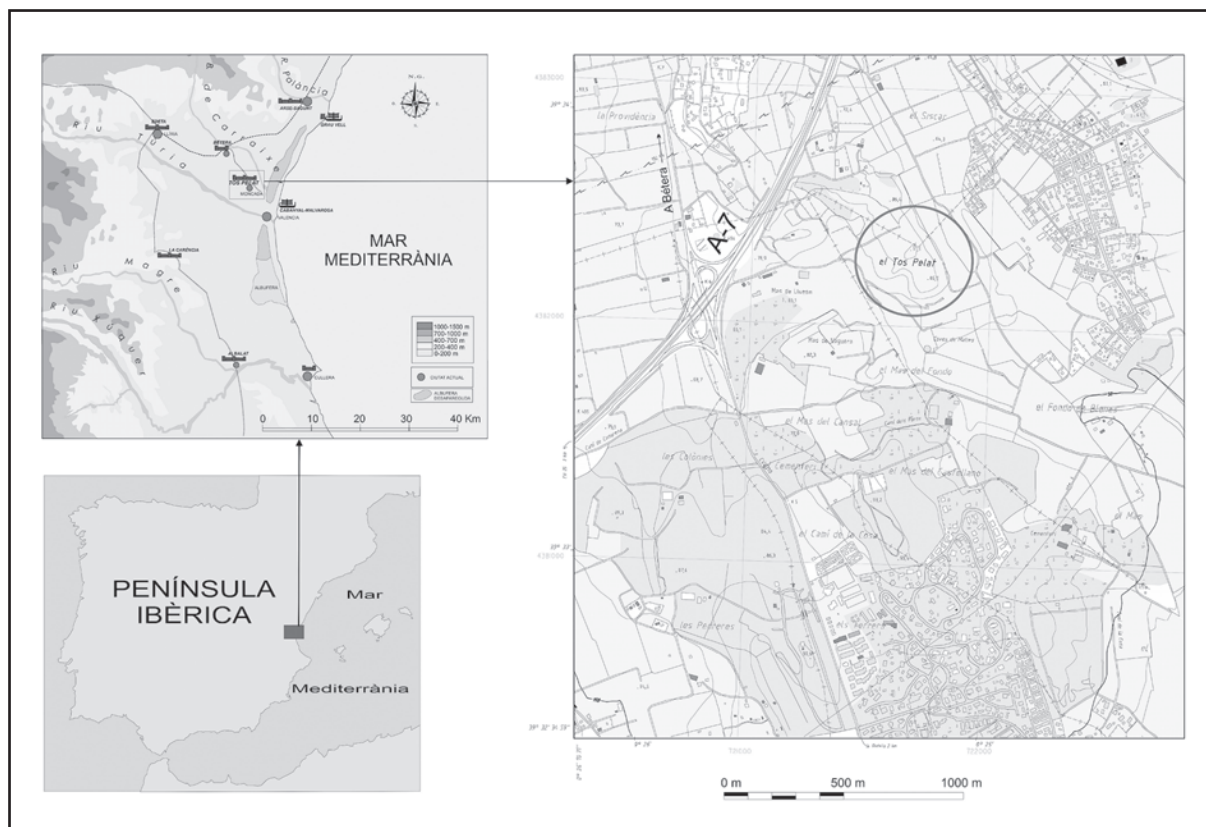
El Tòs Pelat se situa geogràficament al límit NO de la comarca valenciana de l'Horta Nord, en contacte físic a través d'antics camins i vies naturals amb les comarques veïnes del Camp de Túria (Llíria) i del Camp de Morvedre (Sagunt). La seua posició geogràfica és clarament costanera, a 10 km en línia recta de l'actual costa del golf de València, la qual es divideix perfectament. Altres referents són el Tossal del Castell (*Arse-Saguntum*) a 17,4 km i El Tossal de Sant Miquel (*Edeta-Llíria*) a 17,3 km. Aquesta equidistància amb les esmentades ciutats contemporànies i la proximitat a la mar, li atorga una posició estratègica per al comerç que pogué haver determinat la seua existència i fins i tot la desaparició a mitjans del s. IV aC.

L'emplaçament topogràfic és sobre un tossal calcari amb forma de península, aproximada-

ment rectangular, de mitjana altura, 92 m.s.n.m.; de superfície plana lleugerament basculada al SE. Aquesta petita elevació forma part d'un sistema muntanyenc de lloses de poca altura que circumval·len l'Horta Nord des de Paterna (junt al riu Túria) fins la Serra Calderona formant un esglaó que connecta amb els plans del Camp de Túria. D'entre altres accidents orogràfics que marquen el contorn immediat d'El Tòs Pelat cal parlar del barranc del Palmar que el circumda pel SE. Aquest barranc, que naix en les Lloses de la Jonquera (Bétera), capta una àmplia conca de recepció que en temps de pluges abundants el converteixen en un torrent. En temps antics podria haver canalitzat les fonts de la zona, hui convertides en pous de reg. A Llevant el jaciment està flanquejat per la canal del Siscar, foia que

després de 3 km de recorregut acaba desguassant, al sud d'El Tòs Pelat, al barranc del Palmar. Per últim, cal destacar la relativa proximitat del barranc de Carraixet, 2 km al N. Aquest naix a Gàtova, serra Calderona, i desguassava antigament en les albuferes costaneres que es localitzarien entre les desembocadures dels rius Túria i Palància.

L'actual embocadura a la mar del Carraixet és artificial i relativament moderna. Tot i aquest ambient aquàtic de la franja costanera, cal dir que superada la barrera d'albuferes i marjals, el barranc podria haver-se convertit en una perfecta via natural de penetració des de la costa cap a les terres interiors junt amb els camins de carros que hem detectat en els darrers anys en les proximitats d'El Tòs Pelat (Burriel 2013, pàgs. 26-29).

Localització geogràfica d'El Tòs Pelat (Moncada).

3. ANTECEDENTS HISTORIOGRÀFICS I BIBLIOGRÀFICS

La recerca historiogràfica sobre el lloc amb el nom genèric Tòs Pelat, provisionalment ens retrotrau a principis del segle XVII, concretament a l'any 1601. El conjunt de dades documentals i referències bibliogràfiques recopilades a partir de l'esmentada data, les poden dividir en dos grans blocs: un antic, que abraça des d'inicis del segle XVII fins a principis del segle XX, exactament a 1924, l'any en el qual hom cita per primera vegada El Tòs Pelat com a jaciment arqueològic d'època ibèrica, i un segon bloc que comprèn des de l'any en qüestió fins a l'actualitat.

Entre 1601-1920

El Tòs Pelat és conegut tan sols com una rica i valorada pedrera de la qual van eixir milers de carretades que subministraren durant generacions la pedra tallada amb la qual es van construir nombrosos edificis públics i privats de la València moderna i il·lustrada. S'ocuparen d'ella, entre altres, els il·lustres, Antonio Josef Cavanilles (Cavanilles, 1795) i Juan Vilanova i Piera (Vilanova, 1893), pedrera que malauradament va destruir quasi una hectàrea del jaciment. El caràcter arqueològic d'El Tòs Pelat passà desapercbut tot aquest temps per als viatgers il·lustrats i erudits del segle XVIII i XIX, l'esmentat botànic Antonio Josef Cavanilles, que sí que observà restes arqueològiques en altres llocs del país, no va veure cap indici tot i la descripció detallada que hi fa del lloc. Tampoc la incipient arqueologia valenciana del segle XIX el va conèixer.

Segona fase va entre 1920 i 2013

Tot i ser conegut des de l'any 1920, mai no es va dur endavant cap intervenció arqueològica, tot el contrari, les prospeccions efectuades pel SIP (Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València) durant la postguerra

recomanaven no actuar en ell donat l'estat de destrucció. A partir de 1998 comença una nova etapa en la història del jaciment. És la fase en la qual encara treballem. El primer pas seriós cap a la recuperació del jaciment fou l'alçament topogràfic sobre el qual estudiar les estructures emergents i planificar les actuacions. El segon pas ha estat el procés d'excavació i consolidació. Fins l'actualitat s'han fet 9 campanyes d'un mes, més exactament de 22 dies. Aquestes campanyes ens han permès començar a conèixer la realitat arqueològica de l'*oppidum*. S'han obert més de 1.000 m², dels quals més de la meitat corresponen al sistema defensiu o muralla del qual parlarem tot seguit.

També l'any 2005 va ser de capital importància, es va aconseguir, gràcies a les gestions dels tècnics de la Direcció General de Patrimoni Cultural Valencià i Museus de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport, que El Tòs Pelat estiga inscrit en el registre General de Bens d'Interès Cultural del Ministeri de Cultura i que haja estat delimitat un entorn de protecció de 33 hectàrees.

4. LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES

Les nou campanyes d'excavació dutes a cap fins ara en vuit anys (2002-2009) ens han proporcionat una primera aproximació a la realitat urbana del jaciment, a la seqüència ocupacional, a la cultura material i a aspectes econòmics crucials per entendre el seu funcionament, inclús el perquè de l'abandonament. Les troballes arquitectòniques, però, es poden dividir en dos grans sectors clarament diferenciats, física i funcionalment. Per un costat podem parlar del sistema defensiu, excavat parcialment i encara amb moltes incògnites per resoldre i per un altre, l'hàbitat intramurs, en concret s'han excavat dues cases senceres (Cases 1 i 3) i una tercera parcialment (Casa 2), així com un tram de carrer (Carrer 1).

Cases 1 i 3 d'El Tòs Pelat, vista sud-nord, després de la consolidació de 2009.

5. LA SEQÜÈNCIA CULTURAL

De forma resumida podem dir que els nivells constructius i d'ocupació documentats al llarg

d'aquestes nou campanyes són provisionalment tres: TP I (documentat en la primera campanya sota l'antiga muralla o Muralla 1; TP II, es correspon el poblat antic: Muralla 1, Torre 1 i Torre 2 i

SEQÜÈNCIA ESTRATIGRÀFICA	DEFINICIÓ PERIODE	CRONOLOGÍA PROPOSADA	ITEMS / FETS
TP I	FASE PROTOIBERA ?	Primera meitat del s. VI aC.	Ceràmica a mà, àmfora fenícia, llar fora de la muralla 1.
TP II	IBÈRIC ANTIC	Des de mitjans del segle VI aC. a final del segle V aC.	Muralla 1 (antiga), torres 1 i 2, estructures cons- tructives, associades a habitat domèstica i una possible activitat metal·lúrgica sota la casa 1, ceràmiques ibèriques arcaiques. Primeres im- portacions gregues.
TP III	IBÈRIC ANTIC-PLE	Final segle V, primera meitat del segle IV aC.	Muralla 2, trama urbana conservada amb remode- lacions ceràmiques ibèri- ques dels nivells d'ocupació, etc. Abandó i enderroc.

Quadre de la seqüència cultural.

les escasses estructures que s'han documentat a l'interior del poblat per sota la darrera fase constructiva o TP III. La tercera gran fase constructiva, la TP III (amb algunes sub-fases) correspon a la gran majoria de les estructures visibles en l'actualitat dins de l'*oppidum* i a la Muralla 2 del sistema defensiu. Les cronologies assignades són evidentment relatives d'acord amb la presència dels materials d'importació i els propis materials indígenes. La Fase TP I podria ser de mitjans del segle VI aC (associada a les ceràmiques fabricades a mà trobades al voltant i sota la Muralla 1 i alguns fragments d'àmfora fenícia R-1 descontextualitzats); TP II, de finals del segle VI aC a finals del segle V aC. És el mo-

ment de la construcció de la Muralla 1 i diverses estructures domèstiques com són unes grans llars rectangulars que formaren part d'un habitat que no té res a veure quant a l'organització espacial amb la fase següent i del que no tenim una visió gens clara. D'aquest moment són també les importacions gregues i púniques arcaiques i ceràmiques ibèriques antigues; i TP III, moment de la construcció de la Muralla 2, el desmantellament de la fase anterior i reconstrucció-remodelació de l'habitat interior. Aquesta fase se situa cronològicament de finals del segle V aC. — principis del s. IV aC i fins al moment d'abandonament de l'*oppidum* entre els anys 360-340 aC.

6. LA FASE TP II

6.1. El sistema defensiu

És sense dubte l'àrea del jaciment més monumental i que presenta una major complexitat estratigràfica i constructiva. Però també és l'àrea que mostra amb claredat la superposició dels dos grans moments constructius, TP II i TP III.

Muralla 1 a l'esquerra de la imatge, Torre 1, part superior, i Muralla 2 a la dreta de la imatge abans de les consolidacions de 2007.

Muralla 1

El primer moment del sistema defensiu correspon a la Muralla 1, llenç de traçat quasi rectilini amb una torre de planta quadrada adossada al centre del seu tram NO. La muralla, on s'ha pogut mesurar, fa un grossor d'1,10-1,20 m. La seua longitud i disposició exacta està per determinar, però aproximadament són visibles en l'actualitat i en superfície uns 50 m i podrien arribar als 140 m. La cara exterior presenta un

aparell irregular, a voltes lleugerament atalussat de pedres grans i mitjanes travades amb fang. La cara interior originalment estava folrada amb una fàbrica de toves sobre un sòcol de pedres i a ella s'adossen les cases del Carrer 1. Conserva una alçària mitja de 2 m. En l'extrem N de la Muralla 1 hi ha les restes d'altra torre (Torre 2) separada originalment de la muralla, fins i tot és possible que ací haguera hagut una porta (entre l'espai entre torre i muralla). El final de TP II el marca un gran reble en forma de falca que s'adossa a la cara exterior de la muralla, molt probablement es tracte de l'enfonsament del cos de toves amb el que s'alçaria la Muralla 1 a partir dels 2,5/3 m i els enderrocs de les cases antigues.

Torre 1, costat sud-oest després de la consolidació de 2007.

Torre 1

La campanya de 2004 va permetre la localització d'una primera gran torre quadrada de 6,80 m per 6,80 m i massissa amb una alçària mitja conservada d'1,80 m. a la qual es recolza la Muralla 2 (el llenç exterior) que parcialment anul·la el costat nord. Pel que fa a la tècnica constructiva podem avançar que la base es va fer amb grans blocs, pràcticament ciclopis i sobre aquests s'alça un parament de pedres grans i mitjanes travades amb fang. Els intersticis o juntes que

queden entre les pedres són farcits amb pedra menuda, també travada amb fang. Els dos cantons exteriors són especialment sòlids, emprant de dalt a baix grans blocs de pedra carejada.

Torre 2

Es va començar a documentar durant la campanya de 2005. Malauradament aquesta torre està mal conservada, tot just el 50 % de la seua planta. Malgrat tot, on l'erosió, les pedreres modernes i les transformacions agrícoles no l'han afectat, té una alçària de més d'un metre. El costat conservat íntegre té 6 m de longitud, i és possible que fos quadrada i massissa.

6.2. L'Hàbitat

L'excavació sistemàtica a l'interior dels departaments de les cases 1 i 3 de la fase TP III fins la roca natural va permetre la documentació de diferents estructures que cal associar a aquest moment (TP II). Són fonamentalment estructures horitzontals, llars de grans dimensions i planta rectangular construïdes amb molta cura, que estan perfectament delimitades per revores o marcs d'argila tot i que també trobem altres menys elaborades i alguns estrats d'ocupació i reble. D'aquest moment també són les restes d'un possible forn metal·lúrgic del que van recuperar alguns goterons vitrificats de paret de forn i escòries molt minses de bronze. Associats a aquesta activitat podrien ser alguns objectes trobats en l'amortització de la Fase TP II com un ponderal o mina de coure que està en estudi i un plateret de balança, també de coure. Per últim, sota un departament de la Casa 3 es va poder documentar una mena de gran dipòsit de forma cilíndrica excavat a la roca natural de poc més d'1 m³ i que va ser emplenat amb terra i toves i fins i tot amb algunes peces de ceràmica senceres en el moment de la construcció de la Casa 3 (TP III). Però el cert és que tot i aquestes troballes, tenim una visió molt poc clara de com

va estar organitzat l'hàbitat a finals del segle VI i durant bona part del segle V aC. Les futures intervencions programades per a l'any 2014 podrien aclarir aquesta incògnita.

7. LA FASE TP III

7.1. La nova defensa, Muralla 2

De la Muralla 2 (actual llenç exterior del sistema entre la Torre 1 i Torre 2), paral·lela a la Muralla 1, s'han exhumat 53 m lineals entre les campanyes 2003-2009. La construcció degué ser en un moment cronològic que situem en les darreries del segle V aC o inicis del IV aC. Sobre rebls d'enderroc, recolzats sobre la cara exterior de la Muralla 1, es durà a terme la construcció d'un gran mur adaptat a la topografia existent i separat de l'antic entre 6 i 7 m. Aquest nou parament, que denominem Muralla 2, presenta característiques peculiars i una complexitat constructiva molt interessant. La cara externa està construïda amb blocs de pedra de forma irregular-poligonal de dimensions mitjanes i grans amb la superfície vista treballada i llisa. En cap cas hi ha un intent de constituir filades. El llenç presenta una gran verticalitat, es disposa paral·lel a la Muralla 1 en un tram de 40 m i a partir d'ací té una marcada inflexió cap al NE, amb tendència a convergir amb la Muralla 1. La cara interior del mur (on s'ha pogut excavar) és completament diferent a l'exterior, sent en realitat una gran sabata de fonament, de pedres i fang fins el primer metre, a partir d'aquesta altura s'eleva vertical i per tant regular i amb dues cares. D'entre els elements que caracteritzen la cara interna el que més destaca és la presència d'un potent massís, construït amb grans blocs irregulars de pedra calcària, travats al mur principal que com aquest, s'adossa a la Torre 1. El resultat és una cara interna irregular. L'alçària màxima conservada per la cara exterior és de 2,29 m i l'amplària oscil·la entre 1,50 m. i 1,60 m.

Detall de l'aparell exterior de la Muralla 2 (TP III).

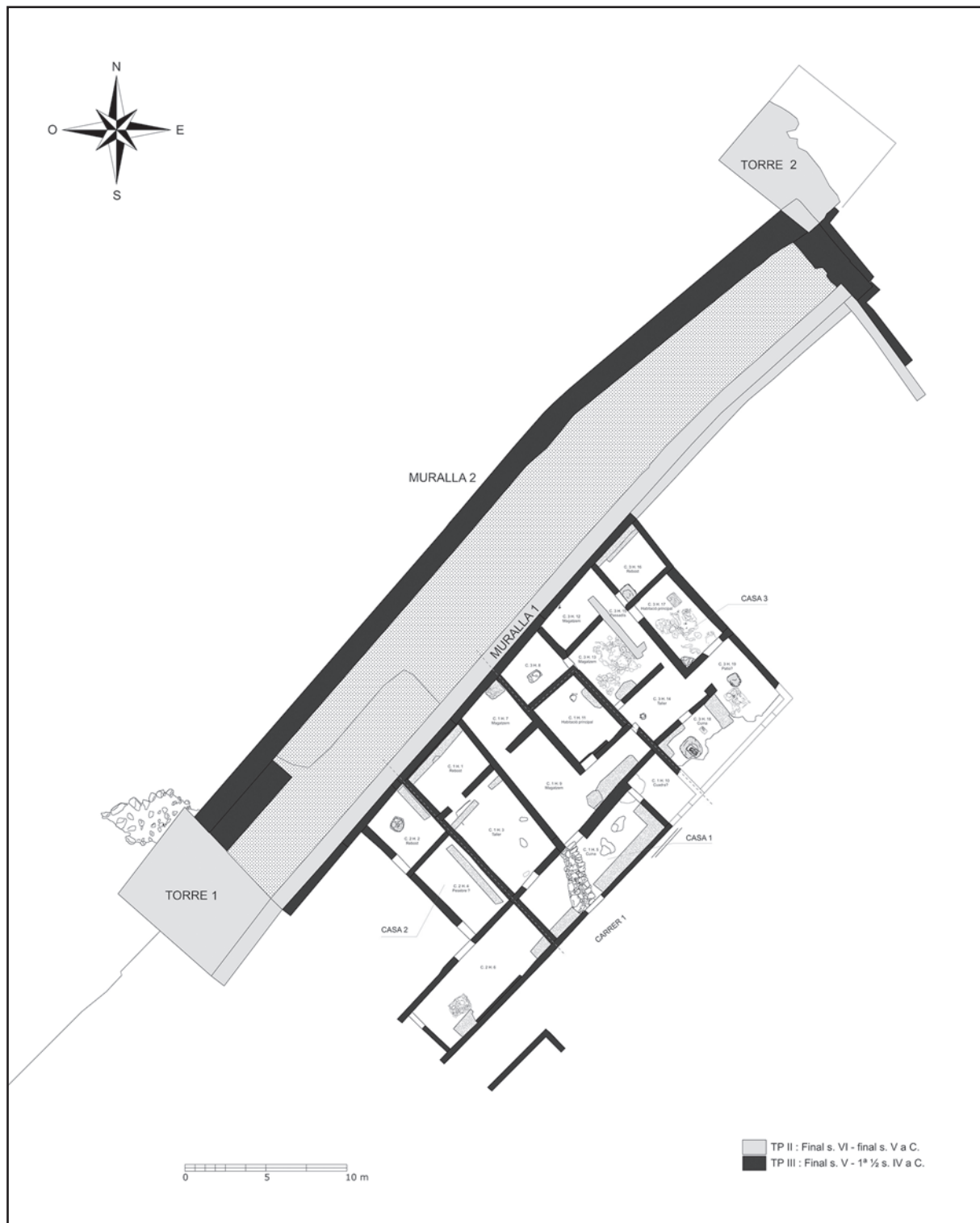
La intervenció de l'any 2009 ens va permetre seguir indagant en les relacions estratigràfiques entre muralles i Torre 2. Sense que els resultats siguin concloents, sí que podem apuntar algunes dades interessants: En primer lloc veiem que la Muralla 2 va ser construïda sobre un estrat d'enderroc de toves, enderroc que significativament es recolza en el costat oest de la Torre 2, el que ens marca aspectes diacrònics quasi definitius a l'hora d'assignar la Torre 2 a la fase TP II. Al marge d'aspectes tècnics que suggereixen una cronologia més avançada i que podrien explicar-se per processos de reforma i reconstrucció, el que no ofereix cap dubte és que en la Fase TP III es construeix el segon llenç de muralla (Muralla 2), i es tanca l'hipotètic pas entre la Torre 2 i el llenç antic mitjançant la construcció d'un mur molt potent que recolza pel nord sobre la Torre 2 i pel sud sobre els llenços de muralla antiga. Es tracta d'un mur de més d'un metre d'amplada, fet de maçoneria a base de grans blocs de pedra calcària escairats lligats amb argila i amb algunes falques fetes amb petites pedres. Pel que fa a la cara externa, se li recolza un interessant banc corregut de grans dimensions, sobretot pel que fa a la llargària.

7.2. L'hàbitat

Casa 1

Pel que fa a les estructures d'hàbitat ha sigut interessant comprovar la gran superfície que ocupa la Casa 1 (aproximadament 160 m²) que una volta completada la seua excavació (campanya 2009-2) s'han pogut consolidar i museïtzar.

La Casa 1 la configuren 7 departaments o habitacions: 1, 3, 5, 7, 9, 10 i 11. Tots ells són molt regulars i estan comunicats entre ells a través de diferents llindars. El llindar d'entrada des del carrer està a l'habitació 5. Aquest departament és sens dubte un dels més interessants excavats per ara. Té forma rectangular, amb l'eix major paral·lel al carrer. Al costat NO s'obrin dos llindars que el comuniquen amb els departaments 3 i 9 i un altre a l'angle N que el comunica amb el Dep. 10. Altres elements constructius destacables són una canal amb coberta de lloses que des del llindar que comunica amb el Dep. 9, travessa el departament de Nord a Sud per acabar desguassant al carrer pel llindar de la porta. A més a més, en aquest departament hi ha un banc corregut adossat al mur de façana que no alça més de 0,60 m de terra. Per últim, al pis d'argila compactada hi ha dues llars de forma

El Tòs Pelat (Moncada). Planta actual, campanyes 2002-2009.

aproximadament circular. En quant la funcionalitat d'aquest departament, la seua ubicació respecte del carrer i la troballa de dues llars, podria indicar una habitació que es va fer servir com vestíbul, distribuïdor i cuina. És en aquesta cambra (al reble d'enderroc) on s'ha trobat la tapa d'una làcana àtica de figures roges (de finals del s.V aC. o principis del IV aC) de gran qualitat. L'escena pintada que ornamenta la peça és la d'un ritual de noces, molt probablement del pintor Meidias o del seu cercle. El Dep. 3 és el segon més gran dels 7 departaments que configuren la casa, és de planta rectangular i se situa entre el Dep. 5 i 1. S'accedeix a través del Dep. 5. El mur que el delimita pel SE està configurat per un sòcol de maçoneria travada amb fang que en alguns punts conserva fins a tres filades de toves, fa un ample de 0,51 m. Aquesta tècnica de sòcols de maçoneria i alçats de toves, és la que defineix el 90% de les estructures verticals excavades fins ara. En l'enderroc es va trobar una pedra de molí rotatori, el que pot indicar l'existència d'una zona de mòlta en aquest departament i restes de pintura mural en la que s'utilitzen els colors roig i blau (Roldán *et al.* 2005).

També s'observen a ras de terra estructures d'una ocupació anterior i fins i tot es va trobar un plom escrit que ha estat publicat recentment (Burriel *et al.*, 2011). El Dep. 1 es localitza al fons de la casa, recolzat a la Muralla 1. És de planta rectangular de 4 x 3 m aproximadament i s'accedeix a ell a través del Dep. 3. Degué funcionar com un rebost. Conserva un gran banc corregut en alt adossat a la Muralla 1.

Al Dep. 9 s'arriba des del 5, quedant en un punt molt centrat de la casa; és de forma rectangular, però se li afegeix per l'E una estreta habitació o passadís que dona accés a l'11. En l'extrem NO s'obri altre llindar que el comunica amb el Dep. 7. La presència de la canal en el llindar d'accés podria estar indicant que es tracta

d'un pati a cel obert que articulara l'espai. El Dep. 7, com l'1, es localitza al fons de la casa adossat a la Muralla 1. És de planta rectangular. En l'angle N conserva restes d'un banc quadrangular. El Dep. núm. 10 ha quedat parcialment destruït per l'erosió, s'accedeix a través del Dep. 5 i no descartem que també estiguera comunicat amb el carrer. Per últim, el Dep. 11 presenta una planta regular de 3,5 m per 4 m. S'accedeix a través d'un llindar que el comunica amb el pati a cel obert, Dep. 9. Es tracta d'una habitació tancada sense elements arquitectònics ressenyables. En quant al material moble exhumat cal destacar una petita urna d'orelletes en forma d'amagatall sota terra que en el moment de la troballa estava buida.

Detall de la canal que des del Dep. 9 creua el Dep. 5 fins el carrer (Casa 1).

Casa 2

Es tracta d'una altra casa complexa adossada a la Muralla 1 i situada al SE de la Casa 1, amb la que comparteix una llarga paret mitgera des de la muralla a la façana de Carrer 1. Fins ara sols s'han excavat completament 3 habitacions, les 2, 4 i 6. Açò fa que l'organització espacial i la distribució interior estiga per determinar. El Dep. 6 té forma rectangular i es disposa paral·lel a la façana. Té accés des de l'Oest a través d'un llindar que possiblement done a un altre departa-

ment que comuniqui amb el carrer. Ocupa un total de 27 m². Com característica principal destaca la seua morfologia, ja que és un departament molt allargat de 3,3 m d'ample per 9 m de llarg, molt diferent a la resta dels excavats fins el moment. Té altre llindar al Nord-oest que el comunicaria amb les dependències excavades en campanyes anteriors. A l'interior d'aquesta estança trobem dues estructures fetes mitjançant la tècnica de la maçoneria (pedres travades amb fang). En primer lloc, el banc corregut que veiem al departament contigu (Dep. 5) continua dins d'aquesta habitació al racó E. El mur mitger que separa els departaments 5 i 6 cavalca sobre el banc. En segon lloc altra estructura de morfologia rectangular d'1,5 m de longitud per 0,74 m d'amplària i 0,10 m d'alçària, formada per pedres planes travades amb terra. Aquesta estructura apareix just davant d'una possible cisterna (encara en procés d'excavació). Quant la funcionalitat d'aquest departament, no s'han trobat evidències clares d'algun tipus d'ús. No descartem que es tracte d'un altre pati a cel obert. Per últim cal comentar que són escasses les restes de materials ceràmics o de fauna recuperades. Des del punt de vista de la seqüència estratigràfica el departament en qüestió és interessant ja que a ras de terra són visibles empremtes d'una fase constructiva anterior caracteritzada per un mur de toves i una llar. El Dep. 4 és rectangular i s'orienta paral·lel a la mitgera i per tant perpendicularment a l'anterior, al qual s'adossa pel NO. El llindar de comunicació amb la resta d'habitacions que encara estan per excavar es localitza en l'extrem SO. Paral·lel a la mitgera, però separat 0,30 m, es conserva restes d'un mur que podria ser d'una fase constructiva anterior i que durant la segona fase de l'*oppidum* podria haver servit com un banc corregut. Del material moble recuperat destaquen els fragments de ceràmica àtica de vernís negre i les abundants restes de fauna. El Dep. 2, és un petit departament de

forma quadrangular adossat a l'antiga muralla. El seu costat NE està delimitat per la paret mitgera entre les cases 1 i 2. Com veiem al Dep. 4 la porta es localitza en l'extrem SE. Altres elements constructius destacables que permeten intuir la seua funcionalitat com magatzem o rebost, és un banc corregut que, a diferència del que veiem en el Dep. 1 (Casa 1), que s'adossava a la muralla, en aquest cas el banc s'adossa a la paret mitgera. El segon element és una mena de taula circular construïda al mig de l'habitació. Aquest element podríem interpretar-lo com la base d'un molí.

Casa 3

L'habitatge 3 se situa al NE de la Casa 1 i la definim com una gran unitat domèstica amb una superfície d'aproximadament 151 m², repartits entre 9 habitacions: 8, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18 i 19. La casa, adossada a la cara sud-oest de la Muralla 1 (TP II), està estructurada seguint un esquema diferent al documentat a la Casa 1. En aquest cas no hi ha un pati a cel obert clarament definit i centrat a la casa. Les funcions de pati a cel obert be podria haver-les assumit l'habitació 19 i fins i tot el passadís 15. El primer dels habitacles que descrivim és el Dep. 8, el més occidental dels 9, situat junt a la Muralla 1, ocupa uns 6 m². Està comunicat amb l'habitació 13 per l'E. Hi hem pogut comprovar com l'estratigrafia ens diu que abans de configurar-se com un departament de la Casa 3, el Dep. 8 va ser un espai que formà part de l'habitació 11 de la Casa 1. El 12 també està situat adossat a la muralla vella. Té planta rectangular (lleugerament trapezoïdal) 3 m x 2,34-210 m, és a dir 6,66 m²; i és una mica més gran que el Dep. 8, situat al S. Pel Nord, Nord-est queda delimitat per un mur i el llindar que el comunica amb el passadís 15. En el nivell d'ocupació és remarcable la presència "*in situ*" de fragments d'una àmfora púnica PE 14 i la seua tapadora-plat. El Dep. 13, presenta una

Casa 3 durant el procés d'excavació, campanya TP 2008.

planta irregular, en forma d' "L" A l'Oest limita amb el Dep. 8, amb el qual està comunicat i el Dep. 11 (pertanyent a la Casa 1). Ocupa una superfície útil total 14,93 m². El més destacable d'aquest departament és la pavimentació amb lloses. S'hi s'accedeix pel racó est i el Dep. 14. Precisament el Dep. 14 té 4,10 m x 3 m, és a dir, 12,3 m² de superfície. És de forma rectangular i s'obri a l'E (Dep. 19). A la cambra en qüestió cal dir que es va recuperar abundant material ceràmic, la major part d'ell cremat, del que destaquem dos brasers de ceràmica de tipus B. També es destacable que per sota del nivell d'ocupació es va documentar un pou excavat a la roca natural.

El Dep. 15 està situat en una zona centrada de la casa. És molt estret i sembla un passadís que comunica els departaments 12 i el 16 amb el 13. Té planta rectangular i una superfície de 7 m²: 6,28 metres de llargària per 1,12 m d'amplària. No descartem que funcionara com un petit pati a cel obert que il·luminara els departaments 12, 13, 16 i 17. Durant el procés d'excavació trobarem al nivell d'ocupació ceràmica trencada *in situ*. Com troballa excepcional destaquem que per sota del nivell d'ocupació aparegueren restes de closca de tortuga que podria respondre a una deposició ritual i fundacional. El Dep. 16 es tracta d'un departament de planta quadrangular amb una superfície de 18,81 m². Com el 8 i 12,

el departament 16 està adossat al folre de la Muralla 1. En l'angle sud es comunica amb el Departament 15 mitjançant un llindar en esglaó que curiosament està construït sobre una antiga llar (TP II). Com al Dep. 1 de la Casa 1 hi ha un banc en alt adossat a la muralla que permet identificar aquesta habitació com un gran rebost. El Dep. 17 es localitza al Sud-est del Dep. 16, és de forma rectangular, 3,85 m x 5,10 m, 19,63 m² de superfície. Pel que fa al llindar d'accés, cal dir que es troba situat al SE. Al sector central del departament s'ha documentat una estructura en forma rectangular amb 0,79 m de llargària i 0,56 m d'amplària. Podria tractar-se d'un banc o taula exempta situat al centre d'aquest espai. Per últim, volem destacar al racó sud la presència d'un banc de raconada sobre el qual hi havia una petita concentració de ceràmica de cuina (classe B). Pel que fa al Dep. 18, es tracta d'un espai de planta rectangular. L'estat de conservació és molt dolent, s'ha vist greument afectat per l'activitat agrícola d'èpoques medieval i moderna. Al sector central del departament es va localitzar una llar molt arrasada. Esta era de planta rectangular i conserva 0,44 m de longitud x 0,30 m d'amplària. Aquesta llar es troba a la mateixa cota que el paviment de terra (restes de toves) de la fase TP III. A escassa distància cap el Sud-oest hi ha restes d'altra llar molt més gran de planta rectangular amb 0,73 m de llargària x 0,39 m mal conservada i que està lleugerament sobre elevada respecte del paviment; i al seu voltant s'observa una línia d'algeps que sembla estar emmarcant-la. Aquesta estructura de combustió podria ser de la Fase TP II. Al sector sud-oest hi ha un petit banc de terra en forma d'"L". A la zona nord-est del departament i separant-lo del Dep. 19 hi ha restes d'altre banc de terra rogenca i abundants graves. És de planta rectangular, amb 1,94 m de longitud x 0,89 m d'amplària i conserva pocs centímetres d'alçària (està molt arrasat). El

Dep.19 és de planta rectangular i al Nord-oest ve delimitat per una paret mitgera amb altra casa no excavada encara. Està molt arrasat per l'afeció agrícola i l'erosió natural.

Detall de la UE 1248, Dep. 15 de la Casa 3 durant el procés d'excavació.

7.4. Entrada pel sector nord-est

Encara en investigació, els indicis amb els quals comptem ens estan suggerint que els bancs adossats a la Torre 2 i muralles que apareixen en aquest sector del sistema defensiu podrien estar associats a l'entrada a l'*oppidum*. També ens recorden, salvant les diferències, els accessos a altres ciutats ibèriques com per exemple *La Bastida de Les Alcuses* a Moixent (La Costera) (Bonet, Vives-Ferrándiz 2011).

7.5. Carrer 1

El Carrer 1 té 3 m d'ample i fins el moment hem aconseguit excavar més de 20 m de longitud, amb un lleuger desnivell NE-SO, el mateix de l'orientació del carrer. En l'actualitat aflora la roca en bona part de la superfície excavada, encara que s'observen diferents rebles antròpics abocats per salvar els desnivells naturals de la roca. Aquests estan formats per terra amb abundant pedruscall menut. Sobre aquesta superfície hem aconseguit identificar restes d'un nivell d'ocupació molt subtil format per una capa de

cedres amb restes de fauna, petits fragments de ceràmica i restes de calç o algeps. Altre detall interessant és la presència de carrilades davant de la Casa 1. En l'extrem SO del tram de carrer excavat s'ha pogut veure la línia de façana d'una casa edificada front a la Casa 2. Aquesta línia està constituïda per un mur de maçoneria amb orientació NE-SO del qual es conserva part del sòcol de pedres.

7.6. Cultura material

Malgrat que el poblat sembla que és abandonat i cremat parcialment i que els seus habitants s'emporten els estris ceràmics i metàl·lics que eren útils, les nou campanyes d'excavació han proporcionat un petit però interessant *corpus* de materials que encara està en estudi. La gran majoria del material moble correspon al moment final de l'assentament, és a dir, mitjans del segle IV aC, tot i que també apareixen d'altres molt més antics.

Ceràmica d'importació

Les prospeccions, la revisió d'antics materials guardats als museus i les excavacions han donat com a resultat disposar d'un conjunt de productes ceràmics importats que denoten una intensa activitat comercial o d'intercanvi amb fenici-púnics i grecs (s. VI-IV aC).

Ceràmica fenicio-púnica

Les importacions fenicio-púniques documentades no són nombroses però sí que són importants des del punt de vista cronològic. De l'àmbit fenici coneixíem alguns fragments d'àmfora apareguts a les campanyes 2002 i 2004 probablement del tipus R-1. Aquests fragments de cos es caracteritzen pel tacte rugós i abundant desgreixant en el que destaca la presència de punts negres identificats amb esquist. La cronologia que proporcionen aquests envasos se situa *grosso modo* en el segle VI aC i podria estar

marcant l'inici del poblat ibèric i la fase protoíbera. Al moment final de l'assentament corresponen altres fragments d'àmfores púniques tipus PE 14/T.8.1.1.1. Per la característica de les pastes podem dir que algunes procedeixen, sense dubte, d'Eivissa i altres del cercle de l'Estret. Aquestes àmfores es produeixen en la primera meitat del segle IV aC.

Ceràmica grega

Pel que fa a les produccions gregues trobades a El Tòs Pelat fins ara, l'inventari de materials, fet al llarg de les 9 campanyes, ens ha permès seguir constatant la presència abundosa de ceràmiques àtiques. S'han documentat pràcticament totes les produccions àtiques dels segles VI i IV aC: sèrie de figures negres (copa d'ulls), figures roges (copes, cràters de campana i de columnes, *lekanis*, *skyphos*, etc.); vernís negre: llànties, àmfores *à la brosse*, i la sèrie roig coral o intencional (Rouillard 1991; Mata, Burriel 2001).

La gran varietat de formes i ampli paràmetre cronològic (quasi 200 anys) de la mostra de ceràmica d'importació que s'està estudiant en aquests darrers anys ens obliga a insistir en posar de relleu l'activitat comercial o d'intercanvi entre els navegants púnics i grecs i els ibers de la costa.

Fragment de ceràmica àtica de figures roges de *lècane* (final del s. V-inicis del s. IV aC). Procedent de la Casa 1 d'El Tòs Pelat (València).

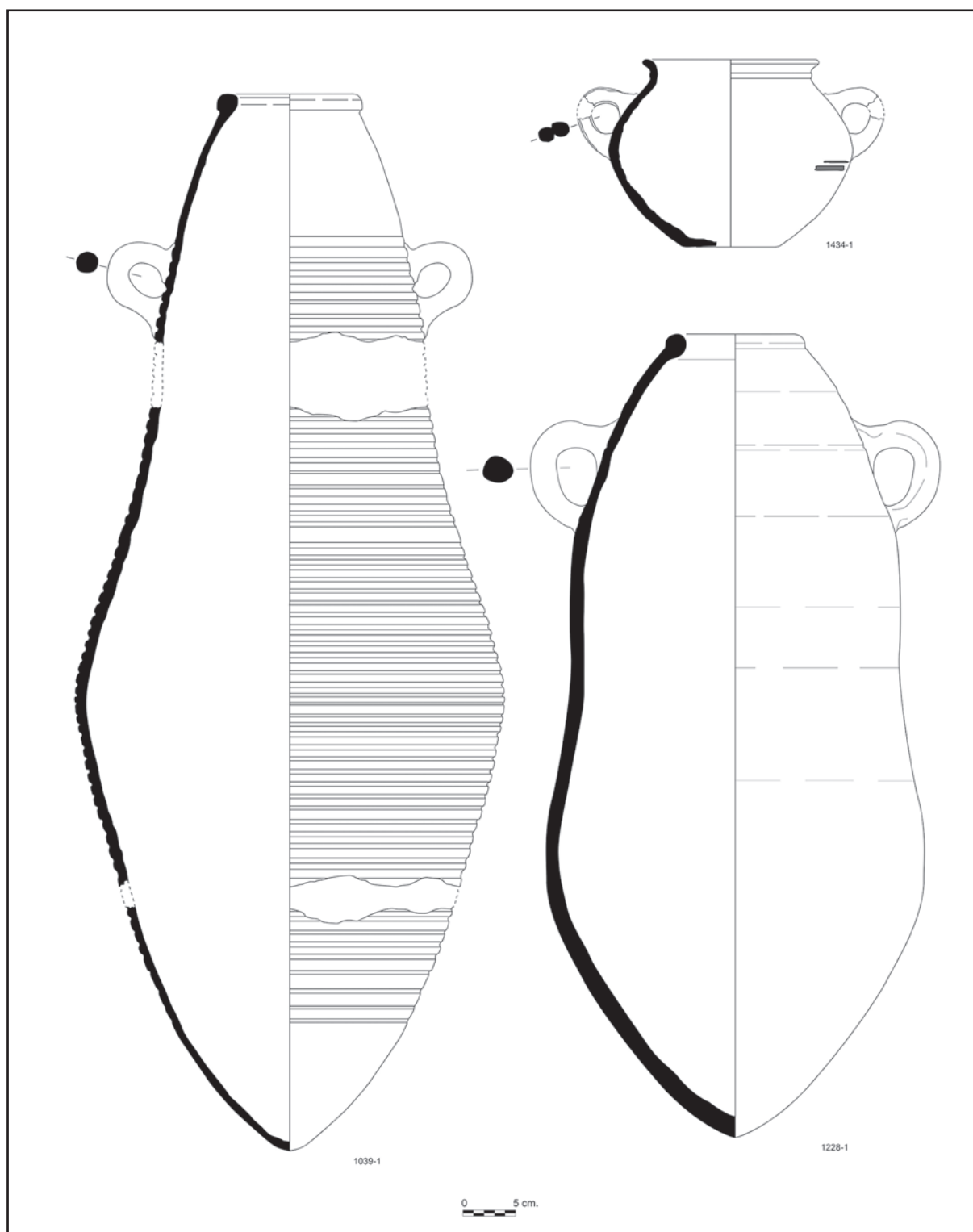
Tenalla de ceràmica ibèrica típica d'El Tòs Pelat decorada amb motius geomètrics i pintura amb dues tonalitats de roig. Departament 1 de la Casa 1.

Ceràmica ibèrica

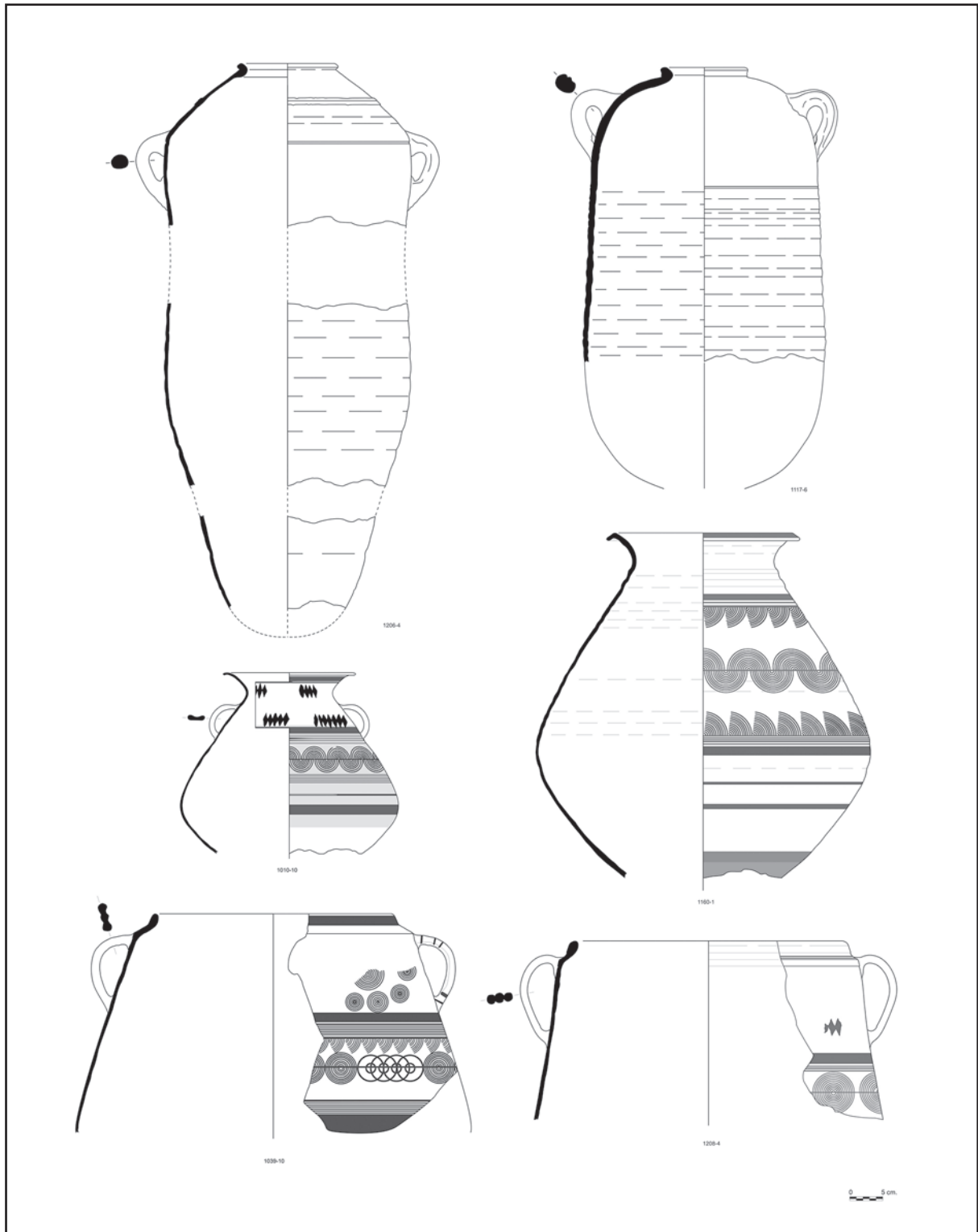
La ceràmica recuperada fins ara és relativament escassa quant a la varietat formal, aquesta es troba en la línia de les formes de l'Ibèric Antic i l'inici de l'Ibèric Ple. Entre la classe A hi ha un grup majoritari de cocció oxidant, i decoració pintada, en alguns casos amb bicromia, i motius geomètrics, propis dels segles V-IV aC, és a dir: cercles concèntrics, segments, rombes i fines línies horitzontals (Fig. 13, 14 i 15). A més hi ha un conjunt gens menyspreable de ceràmica grisa ibèrica. La classe B (Fig.16) també està present en una quantitat bastant inferior a la de classe A.

Entre els tipus millor documentats de classe A tenim: àmfores, tenalles, tenalletes, urnes d'orelletes, morters, plats, botelles, imitacions de ceràmica grega, etc. La ceràmica de cuina o de classe B és present amb un nombre limitat de formes. Els tipus documentats són les orses, l'olla de grandària mitjana i petita, tapadores, brasers i suports.

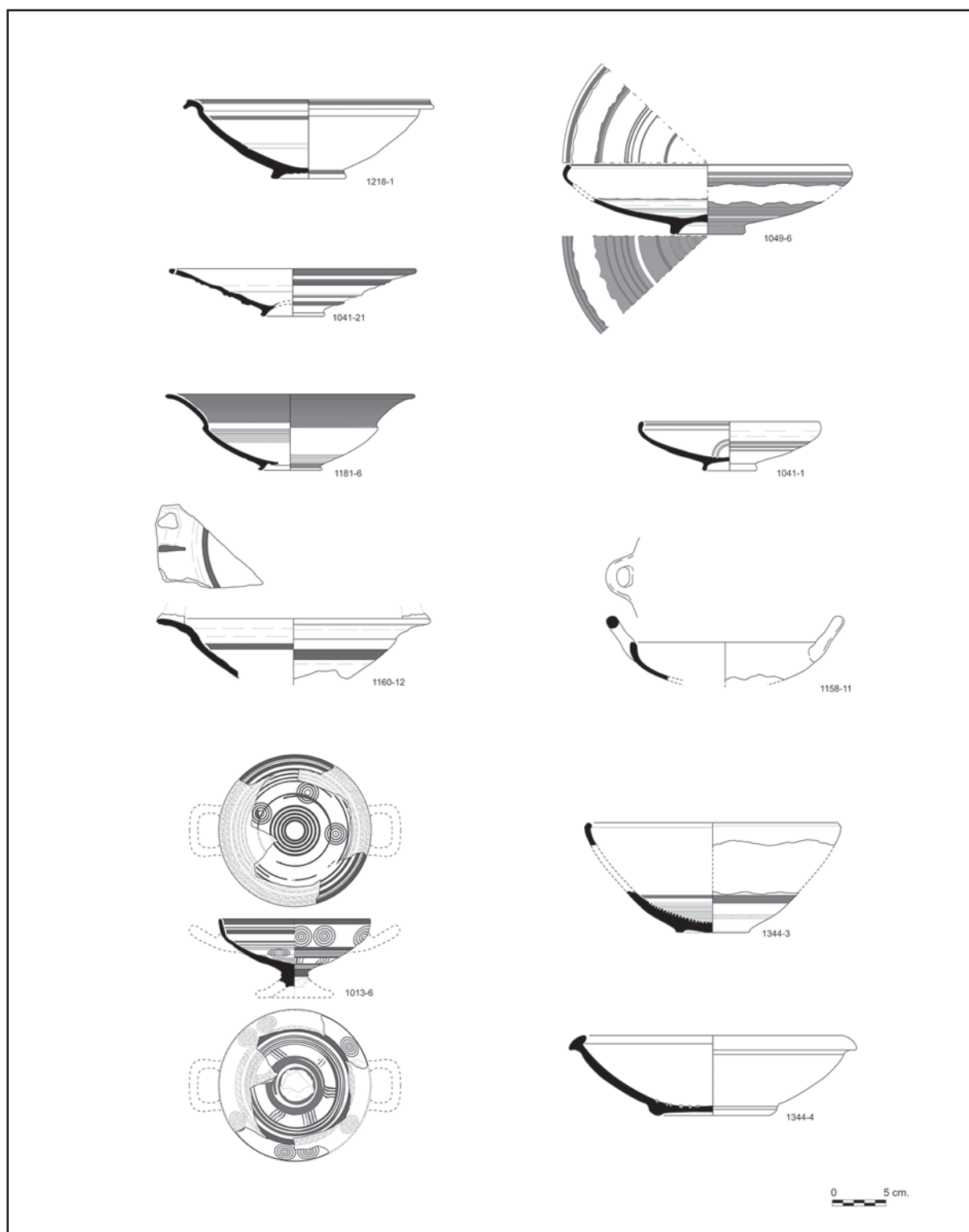
Altres objectes ceràmics ben representats són les fusaroles i, sobretot, els *pondera*. Aquests són de gran varietat de formes i dimensions, en molts casos presenten decoració, que pot ser impresa feta amb una corda sobre la pasta molla o amb les dues cares majors amb forats impresos.

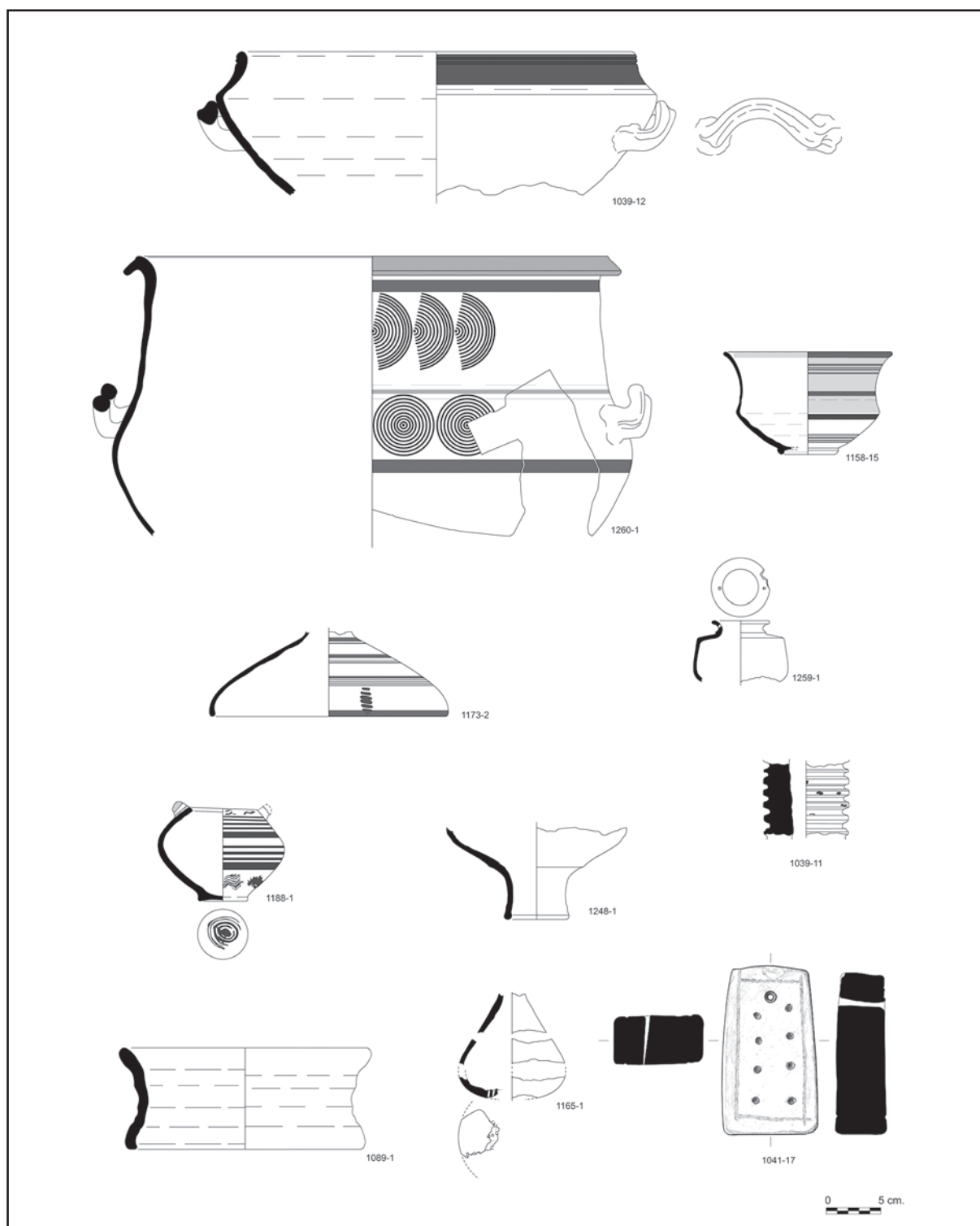
Ceràmica d'importació fenicio-púnica: tenalla, 1434-1; àmfora PE 13, 1228-1; àmfora PE 14, 1039-1.

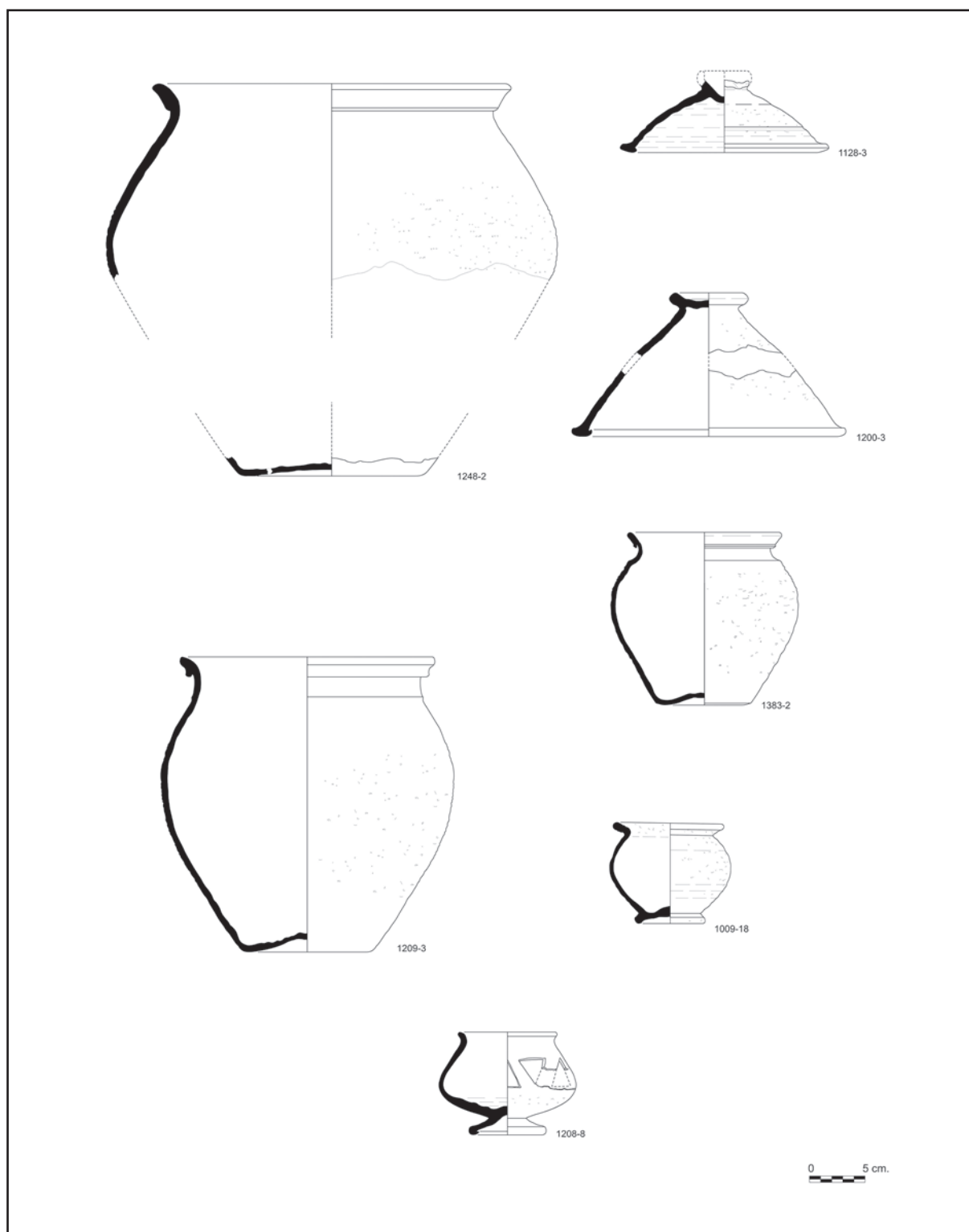
Ceràmica ibèrica de classe A: àmfora, 1117-6 i 1206-4; tenalles, 1010-10 i 1160-1; tenalles amb muscle, 1039-10 i 1208.

Plats 1041-1, 1041-21, 1049-6, 1181-6 i 1218-1; Fonts 1160-12 i 1158-11 (pasta grisa); copa, 1013-6; Morters, 1344-1 i 1344-4.

Lebes, 1039-12 i 1260-1; caliciforme, 1158-15; tapadora, 1173-2; botella, 1259-1; uma d'orelletes, 1188-1; embut, 1248-1; timateri?, 1039-11; suport, 1089-1; clepsidra, 1165-1; *pondus*, 1041-17.

Ceràmica de Classe B: Orsa, 1248-2, 1209-3 i 1383-2; tapadora, 1128-3 i 1200-3; olla, 1009-18; braser, 1208-8.

Altres materials

Pel que fa a altres restes, crida relativament l'atenció l'escassetat de materials que no siguin els ceràmics, encara que no són absents els metàl·lics. S'han trobat diverses fíbules anulars de bronze, un plom escrit (restaurat i publicat, Burriel *et al.* 2011), un objecte d'asta i fins i tot pintura mural (Roldán *et al.* 2005). És especialment significatiu la quasi total absència d'objectes de ferro tan abundants en altres poblats de semblant cronologia com ara *La Bastida de les Alcusses* (Moixent). Aquesta és una de les raons, entre altres, que ens du a pensar que els habitants d'El Tòs Pelat en abandonar-lo s'endugueren els objectes de valor, especialment les eines per treballar.

8. LA PRODUCCIÓ I CONSUM

8.1. Agricultura i ramaderia

Les mostres biològiques replegades durant el procés d'excavació de forma sistemàtica estan aportant informació de gran interès per a la reconstrucció del recursos econòmics i del paleopaisatge que aviat seran publicades.

Pel que fa a la carpologia, aquesta ha proporcionat llavors de cereals, de raïm, de lleguminoses i fruites del que inferim que es produïen aquests productes i que l'econòmica era bàsicament l'agrícola. L'antracologia compta, ara per ara, amb poques mostres com per a aportar una bona reconstrucció del paleo-paisatge però ens permet saber que hi havien oliveres i altres arbres fruiters com ara les figueres i els magraners.

La segona activitat econòmica era, per la seua importància, la ramaderia. Els estudis de fauna ens parlen del consum de cabres, ovelles, porcs, bòvids, cavalls, gallinàcies, etc. S'ha de tenir en compte la importància que tenia la llana de les ovelles i els productes làctics en l'economia familiar, així com l'ajut que per al treball

Llavors de cereals procedents del Departament 1 de la Casa 1 d'El Tòs Pelat.

agrícola representaven cavalls i bous. La dieta càrnica es complementava amb l'activitat cinegètica: s'han trobat restes de porc senglar, cérvols, conills, ocells, aus aquàtiques, cabres... Però, a més a més, també hem de fer constar la documentació de restes de peixos i mol·luscos, restes que es troben en procés d'estudi. En definitiva, abundants dades que permeten parlar d'una societat complexa amb una base econòmica de recursos agrícoles i ramaders.

9. COMERÇ

Pel que fa l'activitat comercial sabem que El Tòs Pelat tingué un important paper en el comerç mediterrani, com receptor directe de productes i com intermediari entre els comerciants feniciopúnics i grecs i els poblats de les terres de l'interior, especialment les comarques del Camp de Túria i la Serranía.

10. VALORACIÓ FINAL

Les 9 campanyes efectuades fins ara en 8 anys ens han aportat un volum d'informació arqueològica extraordinària que a hores d'ara estem organitzant per poder publicar-la el més aviat possible. Gràcies a les campanyes efectua-

des s'ha pogut completar la seqüència estratigràfica d'aquest sector del jaciment, tot i els dubtes i interrogants que se'ns han presentat. Aquesta seqüència arqueològica que cal contrastar en les noves intervencions que s'efectuen a partir d'ara ens parla de tres grans moments que tots tres responen a fets històrics transcendents de la protohistòria, cada qual més interessant.

L'aparició d'indicis d'incendi (pisos rubefactats, paraments cremats, toves semi cuites i nivells cendrosos) ens manté en la hipòtesi de que l'*oppidum* fou incendiat, total o parcialment després de ser abandonat i que no va ser mai més ocupat. El perquè s'abandonà i on van anar els habitants d'El Tòs Pelat és encara una incògnita que s'ha d'explicar, tot i que molt probablement la resposta a aquest misteri no estiga molt lluny.

Per últim, la darrera campanya (2009) va ser de gran importància per a la conservació i difusió del jaciment fa que va permetre la consolidació de totes les estructures que configuraren les cases 1 i 3 i uns 25 metres de muralla. També es va posar la corresponent senyalètica que permet les visites guiades.

Moncada (L'Horta Nord, València), 5 de novembre de 2013.

BIBLIOGRAFIA

- BONET, H., VIVES-FERRÁNDIZ, J. 2011, *La Bastida de les Alcusses, 1928-2010*. Museu de Prehistòria de València, València.
- BURRIEL, J. M., MATA, C., RUIZ, A.L., VELAZA, J., FERRER, J., PEIRÓ, M.A., ROLDAN, C., MURCIA, S., DOMÈNECH, A. 2011, El plomo escrito del Tos Pelat (Moncada, Valencia). *Palaeohispanica* 11, Zaragoza, 191-224.
- BURRIEL, J. M. 2013, El camí ibèric dels fornets de Moncada, *Llibre de festes de Moncada*, 2013. Moncada, 26-29.
- CAVANILLES A. J. 1795, *Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia. Libro Segundo*. Madrid.
- GÓMEZ SERRANO, N. P. 1924, Montcada, veu en Provincia de Valencia de José Martínez Aloy dins de *Geografia del Reino de Valencia* dir. per Carreras Candi. Barcelona.
- MATA, C., BURRIEL, J. M. 2001, Importaciones de los siglos VI-V aC en el centro y norte del País Valenciano, en P. Cabrera y M. Santos Retolaza (eds.), *Ceràmiques jònies d'època arcaica. Centres de producció i comercialització al Mediterrani Occidental*, Monografies Emporitanes 11, Barcelona, 233-254.
- ROLDÁN, C., FERRERO, J. L., PRIMO, V., MATA, C., BURRIEL, J. 2005, Analysis of iberian wall paintings from Tos Pelat (4th century B.C.). *ART'05*, 8th International Conference on Non-Destructive Investigations and Microanalysis from the Diagnostics and Conservation of the Cultural Heritage (Lecce, 2005), Lecce.
- ROUILLARD, P. 1991, *Les grecs et la péninsule Ibérique du VIIIe au IVe siècles avant Jésus-Christ*, Paris.
- VILANOVA I PIERA, J. 1893, *Memoria geognóstica-agrícola y protohistórica de Valencia*. Madrid.